

Coperta I: Imaginea pictată a autorului cărții (Ștefan Manciulea) dată publicității de Societatea Dacoromania cu prilejul comemorării din anul 2008 a ilustrului istoric. (Mulțumim pentru îngăduința de a o republica).

Coperta IV: Schița luptelor din 1919 (20-26 iulie) de pe Tisa și din preajma marelui râu dintre armatele ungară și română „încheiate cu cucerirea Budapestei“.

Clapa I: Ștefan Manciulea. Portret fotografic de tinerețe.

Clapa IV: Coperta cărții reproduse. Singura ediție apărută, în volum, în timpul vieții autorului.

Editura SAECULUM I.O.

ISBN: 978-973-642-455-7

© Toate drepturile sunt rezervate Editurii SAECULUM I.O.

ȘTEFAN MANCIULEA

GRANIȚA DE VEST

Ediție îngrijită și prefață
de
I. Oprișan

Editura SAECULUM I.O.
București, 2020

CUPRINS

<i>Frontiere – sărmane linii ce nu spuneți decât o mică parte a durerii românești!... (I. OPRIȘAN)</i>	5
<i>Notă asupra ediției (I. OPRIȘAN)</i>	15
I. Introducere. Revizionismul ungiuresc și pretențiile lui teritoriale.....	19
II. Ungurii. Așezarea lor în Panonia și în Câmpia Tisei. Vechimea românilor în aceste părți.....	24
III. Românii din Banat până la 1526	31
IV. Românii din Crișana Sătmar și Maramureș până la 1526.	43
V. Românii din Carpați[i] Cehoslovaciei, Moravia, Silezia, Polonia, Croația și Slavonia în secolele XIV–XVI.....	64
VI. Populația românească din Câmpia Tisei între anii 1526–1700	83
VII. Infiltrări de populații străine în Banat până la sfârșitul veacului XVIII	90
VIII. Infiltrări de populații străine în Crișana și Maramureș, în secolul XVIII.....	108
IX. Deznaționalizarea elementului românesc din județele de la apusul țării în veacul XIX	120
X. Orașele de la apusul țării.....	168
IX. Concluzii.....	177

ADDENDA

I. Vechimea și originea elementului românesc în părțile Biharei (Bihorului).....	191
II. Hotarele de Apus ale poporului românesc.....	201

II. Ungurii. Așezarea lor în Panonia și în Câmpia Tisei. Vechimea românilor în aceste părți

Ungurii, neam nomad de stepă împinși de valurile mișcărilor de populații întâmplare în Asia la începutul evului mediu, prin anul 830 trec prin sudul munților Urali, așezându-se temporar, cu turmele și corturile lor ridicate pe care, între râurile Ural, Volga și Kama¹. Mărturiile istorice ni-i arată formând la această dată o grupare de triburi nomade, ocupându-se cu creșterea vitelor și cailor. Iubitori de expediții pradalnice erau în o veșnică mișcare cu turmele lor fără să cunoască decât foarte rudimentar cultivarea pământului și păstoritul oilor. În vecinătatea lor trăia neamul bisenilor, cu care au avut de purtat lupte dese, din care ungurii au ieșit de cele mai multe ori biruiți, ceea ce i-a îndemnat să plece în altă parte căutându-și noi pământuri prielnice vieții de păstori. După multe rătăcirii prin sud-estul Rusiei se îndreaptă spre apus așezându-se în regiunea cuprinsă între râurile Don, Dnipro și Marea Neagră, numită de către istoricii bizantini Lebedias.

Aici viețuiesc aproape 60 de ani în continui hărțuiri războinice cu neamurile din vecini. Nestatornicii biseni atacându-i în mai multe rânduri, ungurii sunt nevoiți să-și adune puținul avut și să-și caute altă țară. În drumul lor de rătăcire s-au despărțit în două grupe, cei mai puțini apucând calea înapoi spre Volga, iar grupa mai numeroasă s-a statornicit în ținuturile înconjurate de

1. Hunfalvy P.: *Magyarország etnographiaja*, Budapest, 1876, pag. 285–293.

Marczali H., *A Magyar nemzet története*, Budapest, 1895, vol. I, pg. 7–28.

râurile Bug, Prut și Siret, pământ care a format a treia regiune de așezare ungurească în Europa, numit Etelkuz¹.

Triburile nomazilor unguri își aveau, fiecare, căpetenia lui trăind în independență unul față de altul, ajutându-se abia atunci când era vorba de vreun război de atac ori de apărare. Atacați în continuu de către neamurile nomade din jur, șefii triburilor a căror populație era puțină la număr, hotărâsc unirea tuturor sub singura conducere a lui Arpad, el și urmașii lui având dreptul de moștenire asupra neamului întreg. Uniți astfel pleacă în ajutorul împăratului bizantin încurcat în război cu bulgarii, însă în vreme ce se luptau departe de tabără, o altă grupă a bulgarilor în tovarășie cu bisenii, atacă așezările ungurești lipsite de apărare, omorând un mare număr de bătrâni femeii și copii. Luptătorii unguri întorși acasă, găsindu-și așezările nimicite, de teama noilor atacuri bulgaro-bisene, o vreme rătăcesc înspre Chiev, apoi se îndreaptă cu tot avutul lor spre Carpați și – probabil prin anul 896 –, trec munții în Ungaria așezându-se în provincial romană de odinioară Panonia, pe care n-au ocupat-o toată, ci numai o parte din ținutul de dincolo de Dunăre².

La venirea lor în Panonia ungurii erau în număr relative mic, abia 200 000 suflete după cele mai binevoitoare evaluări ale istoricilor³ Panonia n-au aflat-o pustie și fără de populație, aici locuiau românii amestecați cu triburi slave. Cronicile și izvoarele istorice pomenesc despre prezența noastră în aceste părți încă din veacul V de pe timpul domniei lui Atila, când spun, că de teama hunilor populația orașelor a plecat în alte părți „solis valachis remanentibus” iar aceștia se ocupau cu păstoritul⁴. Cronicarul

1. N. Iorga, *Românii și ungurii*, București, 1922, pg. 39.

2. Hunfalvy P., *Az oláhok története*, Budapest, 1894, vol., pg. 188–206.

3. Iászi O., *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetségi kérdés*, Budapest, 1912, pg. 238.

4. N. Drăgan, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, pg. 19. *Chronicon Dubnicense*: „Vlachis qui ipsorum coloni extitere (Chron. Bud, ac pastores remanentibus sponte in Pannonia”.

rus Nestor (sec. XII) vorbind despre venirea și așezarea ungarilor în Panonia arată și populațiile pe care le-au întâlnit aceștia aici: „Venind dinspre răsărit au trecut peste munții, cei înalți numiți apoi munții ungurești și începură a se război, cu vlachii și cu slovenii, care locuiau acolo. Acolo au fost mai înainte slovenii dar valahii au ocupat țara lor”¹.

Memoriul lui Ricardus de la 1277 arată că Panonia pe timpul venirii ungarilor purta numirea de „Pășiuena Romanilor”².

Elementul românesc în Panonia „Blachi ac pastores Romanorum” e pomenit la 1308 de către un călugăr catolic, care spune despre români că la venirea ungarilor în Panonia erau sub conducerea alor „10 regi puternici”³.

Toma de Spalato pe la mijlocul veacului XIII scrie despre Panonia „Hec regio dicitur antiquitus fuisse pascua Romanorum”⁴.

Cronicarii unguri (Thuroczi, Simon de Keza) de asemeni recunosc, că hunii, la venirea în Panonia, au aflat aici pe români care au rămas și mai departe neplecând în alte ținuturi⁵.

Vechimea noastră în Panonia înainte de venirea ungarilor, o recunoaște și Anonimul în Cronica lui – izvor istoric pe care

1. Pauler Gy és Szilágyi S., *A magyar honfoglalás kuttfői*, Budapest, 1900, pg. 337. „Kik a keletről jövéen átkeltek a nagy hegyeken a melyeket ezért magyar (ugor) hegyeknek neveznek, és hadakozni kezdének ott a volochokkal és a szlovénekkal. Ott ugyan szlovének ültek előbb, de a volochok a szlovének földjét elfoglalták. Az ugrok ezután elölték a volochokat s elfoglalták azt a földet s a tülük leigázta szlovénekkal együt lakjak”.
2. N. Drăgan, *op. cit.*, pg. 19, „qui cum multa regna pertransissent et destruxissent tandem venerunt in terram, que nunc Ungaria dicitur, tunc vero discebantur pascua Romanorum”.
3. N. Drăgan, *op. cit.*, pg. 19–20 blazi, qui et olim fuerunt romanorum, ac in Ungaria ubi erant pascua Romanorum... Panoni autem, qui inhabitabant tunc panoniam, omnes erant pastores romanorum, et habebant super se decem reges potentes in tota messia et panonia.”
4. N. Drăgan, *op. cit.*, pg. 19.
5. N. Drăgan, *op. cit.*, pg. 19. „Blackis, qui ipsorum (Romanorum) fuere pastores et coloui remanentibus sponte in Pannonia”.

ungurii îl recunosc întru toate ca autentic când vorbește despre ei, când însă este vorba despre români îi trag la îndoială autenticitatea informației istorice – când spune „Dicebant enim, quod ibi, confluerent nobilissimi fonts aquarum, Danubius et Tyscia et alii nobilissimi fonts bonis piscibus habundantes. Quam terram habitarent, Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores romanorum. Quia post mortem Athile Regis terram Pannonie Romani dicebant pasena esse eo quod greges lorum in terra Pannoniae pascebantur. Et iure terra Pannonie paseua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie. Quid plura”¹.

Toate aceste izvoare medievale atunci când amintesc – fie în timpul lui Atila, fie cu ocazia așezării ungarilor în ținutul de dincolo de Dunăre – pe așa-numiții „Blachi, Valachi, Romani, pastores Romanorum” înțeleg sub această numire elemental românesc din Panonia².

Toponimia de asemeni arată că localitățile, cu celea mai vechi numiri românești le întâlnim în ținutul de dincolo de Dunăre, în deosebi în satele de pe teritoriul și domeniile abațiilor Tihany, Bakony, Panonhalma. Așa pe teritoriul comitatelor Somogy, Tolna, Fejér, Veszprém, Vas și Zala, din preajma lacului Balaton sunt pomenile îndată după organizarea politică a statului unguresc localitățile: Petra, Saca, apoi numele de iobagi Chot = Ciot, Micu Nuch, Orda, Rou, Turba Vrasce etc. toate de origine românească³.

O parte din elemental românesc din Panonia a rămas și pe mai departe aici deznățio-nalizându-se cu timpul, alte grupe au plecat, fie spre Balcani, fie spre Carpații nordici, căutând locuri de pășunat. Cei trecuți în stânga Dunării au ajuns până în județul Nyitra și de aici în Moravia. Sate populate cu păstori români în aceste părți se pot dovedi documentar încă din veacul XII, ceea ce arată vechimea noastră mult mai înaintată aici⁴.

1. Pauler Gy és Szilágyi S., *op. cit.*, pg. 404, 405. N. Drăgan, *op. cit.*, pg. 14.
2. N. Drăgan, *op. cit.*, pg. 32–23.
3. N. Drăgan, *op. cit.*, pg. 43–47.
4. N. Drăgan, *op. cit.*, pg. 171.

Șesul din stânga Tisei nu i-a interesat pe unguri decât târzie vreme, aici trăia o populație cu mijloace simple de existență și de la care, prin lupte, nu aveau nimic de câștigat, de aceea incursiunile lor prădalnice s-au îndreptat multă vreme numai înspre apus, unde erau neamuri puternice cu orașe și sate bogate și unde biruința în războaie le putea aduce mari câștiguri materiale. Atacurilor ungurești le-au pus capăt dezastrul de pe câmpul Lech, unde a pierit cea mai mare parte din poporul luptător, ceea ce a îndemnat pe conducători să părăsească viața de lupta rătăcitoare și să se stabilească cu tot neamul în Panonia, unde aveau pășuni pentru animale și bălți bogate în pește și vânat¹.

Stabilirea lor în acest ținut a fost ajutată de altă parte de către misionarii catolici, care pătrund acum până la curtea principiilor Geza și Voicu, și care îndeosebi prin propaganda Sf. Adalbert episcopul de Praga, primesc după 985 creștinismul². Voevodul Voicu prin botez și-a schimbat numele în Ștefan, dându-i-se de către scaunul roman și titlul de „rege apostolic“ peste noul stat al Ungariei. Odată cu încreștinarea lui regele a obligat pe întreg neamul unguresc să părăsească viața și practicile păgâne și să se întoarcă la legea lui Hristos³.

Acestui fapt se datorește în cea mai mare măsură existența poporului și statului unguresc precum și întreaga organizație bisericească și politică înfăptuită de către regii Ștefan cel Sfânt (997–1038), și Ladislau cel Sfânt (1077–1095), care e cu totul străină de viața elementului unguresc, ea are o origine apusean europeană și slavă, ungurii numai târziu putându-se adapta acestui tip de viață.

Expansiunea teritorială și politică a ungarilor spre șesul din stânga Tisei și înspre Ardeal începe abia după anul 1000. Șesul Tisei nu l-au aflat pustiu, în regiunile ferite de inundații erau așezări de păstori și pescari – probabil româno-slave – pe care

1. Pauler Gy., *A magyar nemzet története*, Budapeșt, 1900, pg. 76–88.
2. Fr. Ribáry: *Istoria pragmatică a Ungariei* Blaj 1884 pg. 32.
3. Marczali H., *A magyar nemzet története*, Budapeșt, 1896, vol. 1, pg. 220–248.

tradiția istorică îi recunoaște ca trăind aici de multă vreme, având o organizație politică cu totul deosebită de cea a ungarilor¹. Cu această populație noii veniți au avut de purtat multe și grele lupte decenii de-a rândul.

Regele Sf. Ștefan după supunerea ținutului dintre Tisa, Dunăre, Mureș și Crișuri, întemeiază o episcopie catolică în cetatea „Morisena“ așezată pe țărmul stâng al Mureșului, cam în apropiere de Cenadul-german de azi. Această cetate împreună cu întreg ținutul din jurul ei a fost stăpânită înainte de cucerirea ungurească de către voevodul timișan – după tradiție – cu numele Ohtum. Populația româno-slavă supusă stăpânirii lui era mult înainte de venirea ungarilor trecută la creștinism, căci voevodul după ce primește creștinismul în cetatea Vidinului, ridică în reședința lui Morisena „o mănăstire în onoarea Sf. Ioan Botezătorul având în ea egumen cu călugări greci, după rânduiala și ritul grecilor“². Viața religioasă cu mănăstiri și călugări presupune o populație cu așezări statornice în aceste părți ale câmpiei, care nu putea să fie alta înainte de venirea ungarilor decât cea româno-slavă, cu așezări de sate și bunăstare economică, căci altfel, între niște neamuri nomade lipsite de orice urmă de cultură și civilizație, greu s-ar fi putut ridica cetăți cu căpetenii politice, cărora să le dea ascultare neamul întreg, cu mănăstiri și armată care să poată lupta contra altor vecini. Numai după uciderea în luptă a voevodului Ohtum a urmat înființarea episcopiei catolice de Cenad și supunerea teritoriului dintre râurile amintite și din punct de vedere politic regelui unguresc.

Legăturile dintre populația de baștină a câmpiei Tisei, și năvălitorii unguri n-au fost tocmai dușmănoase în celea dintâi veacuri ale consolidării noului stat. Teritoriul în cea mai mare parte era dăruit de rege – singurul stăpân al țării – bisericilor și familiilor

1. N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1915, vol. I, pg. 26–29.
2. S. Lupșa, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria până la 1556*, Cernăuți, 1929, pg. 10–11. Acta G. Gerhardi Episcopi Chenadiensis, opera Ignatii C. De Batyán Eppi Tvaniae A. Carolinae 1790. N. Drăgan, *op. cit.*, pg. 228.

nobile, care, având nevoie de brațe de muncă, se bucurau că puteau întrebuința pe cele aflate aici. De altă parte masa popoului unguesc nepricepându-se la lucrarea pământului a căutat să trăiască în raporturi de prietenie cu populația autohtonă, care, prin munca ei, câștiga noilor veniți cerealele pentru hrană¹.

Despre preocupări ori tendințe de deznaționalizare prin superioritate numerică nu poate fi vorba în acest timp deoarece ungurii veniți în stânga Tisei erau așa de puțini la număr încât le-a trebuit o perioadă lungă de timp până să poată ocupa toată câmpia. În unele părți populația era așa de rară chiar în veacul XIII, încât regii s-au văzut nevoiți să le colonizeze cu biseni și cumani.

Populația unguerească în număr mare nu s-a putut așeza în stânga Tisei chiar din pricina configurației șesului, care până în veacul XVIII era aproape întreg o mare de bălți și mlaștini alcătuind o barieră de netrecut între Ardeal și ținutul dintre Dunăre și Tisa². Noii veniți au căutat de obicei să se așeze peste regiunile mai ridicate din apropierea luncilor, peste grindurile de loss ori peste suprafețele întinse ale conurilor de dejecție, și mai ales peste regiunea de la răsăritul șesului, tocmai acolo unde înainte locuia populația românească.

Expansiunea elementului unguesc înspre Ardeal se face abia pe la sfârșitul veacului XII, căutând mai ales cursul râurilor, atrași fiind de aurul, sarea, și mai târziu de lemnul acestei provincii. Nici acum n-avem de-a face cu o pătrundere în masă, ci mai mult cu infiltrații sporadice, în orașe așezându-se funcționarii și membrii clerului înalt, iar la sate se dezvoltă clasa nobililor.

Documentele referitoare la viața statului unguesc după primirea creștinismului – mai puține din timpul Arpadienilor și mult mai numeroase sub regii angevini – pomenesc despre prezența populației românești – cum vom vedea amănunțit în cele ce urmează – în șesul din stânga Tisei dar mai ales la periferiile lui, unde-și avea organizația ei cnezală și voevodală cu teritorii bine definite și determinate de factori geografici.

1. N. Iorga, *op. cit.*, pg. 26, 27.

2. Gh. Vâlsan, *Transilvania în cadrul unitar al pământului românesc*, Tran. Ban. Criș. Mar., 1918–1928, București 1929, vol. I, pg. 148.

III. Românii din Banat până la 1526

Banatul, cuprins între Mureș, Tisa și Dunăre apare în cele dintâi documente ale statului unguesc – care vorbesc despre această provincie – ca un teritoriu locuit de români. E drept – fiind vorba de toponimia provinciei –, că aproape toate documentele dau numele de localități și personae schimbate, diecii cancelariilor regale căutând să le modifice înțelesul românesc ori slav după spiritul limbii unguerești, fapt care duce de multe ori la formațiuni de nume absurde ori fără sens. Astfel prin adăugirea unguerescului falva și ház la numirile de localități, schimbau de atâtea ori forma românească a cuvântului îmbrăcând-o în haina unguerească (D. ex. București = Bokorfalva, Brusturi = Borosdfalva, Buteni = Bükény, Cucuta = Kakat, Țermuri = Czermonfalva, Căprioara = Kaprevar etc., sau întâlnim traduceri literare, din Mărul în Almafa, din Cornea în Somfalva, din Spini în Tövis etc.)¹.

Numele topice și de personae apar în documente relative târziu abia în veacul XIV, fiindcă Banatul până atunci a fost aproape întreg un domeniu regal, ori regele nefăcând danii de moșii nici bisericilor, nici nobililor decât în acest veac, ușor se explică faptul că noi nu suntem pomeniți aici documentar decât după 1300, atunci însă apărem – cum vom vedea – ca o populație deasă mai ales în ținutul de contact al șesului cu dealul și muntele – având

1. S. Dragomir, *Vechimea elementului românesc în Banat*, An. Inst. Ist. Naț., vol. III, Cluj 1924–1925, pg. 276–277.

S. Dragomir, *Studii din istoria mai veche a românilor de pe teritoriul diecezei Arădane*, Transilvania an. 1917, nr. 1–6, pg. 12–23.